

УДК 821.12404:94(477):39

Ксенія КОНСТАНТИНЕНКО
Університет Ка Фоскарі, Венеція

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ ТА ЕТНОС У ЛІТЕРАТУРІ ІТАЛІЇ XIII-XVI СТОЛІТЬ: ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОСНОВНИХ ТОПОСІВ

У статті розглянуто деякі аспекти еволюції гетерообразу України в літературі, яка створювалася або ж була поширеною в Італії XIII-XVI ст., а саме: зв'язок із середньовічною символікою й топосами, співвідношення гетерообразу України й автообразу Європи, роль текстів польських письменників-істориків у формуванні й утвердженні «констант» образу українських земель та етносу.

Ключові слова: гетерообраз, автообраз, топос, стереотип.

The article examines some aspects of evolution of the heteroimage of Ukraine in the literature, created or wide-spreaded in the Italy of XIII-XVI centuries, such as: the connection with mediaeval symbols and toposes, the correlation between the heteroimage of Ukraine and the auto-image of Europe, the importance of works of polonian historians in the formation and in the confirmation of "constants" of the image of ukrainian lands and ethnos.

Key words: heteroimage, auto-image, topos, stereotype.

W artykule przeanalizowano niektóre aspekty ewolucji heteroobrazu Ukrainy w literaturze, tworzonej lub powszechnie znanej we Włoszech XIII-XVI wieku, a mianowicie: związek ze średniowieczną symboliką i toposami, relacje heteroobrazu Ukrainy i autoobrazu Europy, roli tekstów polskich pisarzy-historyków w kształtowaniu oraz zadomowieniu obrazu ziemi oraz etnosu ukraińskiego.

Słowa kluczowe: heteroobraz, autoobraz, topos, stereotyp.

Сучасне літературознавство виявляє особливий інтерес до комунікативно-рецепційної проблематики. Кореляція «Свого» та «Іншого, Чужого», проблема пізнання Себе через власне Я і через сприйняття Тебе Іншим, сприйняття Іншого у сучасному світі визнається все важливішою у процесі спілкування між індивідуумами та цілими соціумами. Проблема творення гетерообразів певних народів, зокрема формування національних стереотипів, має характер міждисциплінарний і становить інтерес як для політологів, соціологів, істориків, так і для літературознавців та мистецтвознавців. Нас цікавить власне формування й еволюція гетерообразу України в західноєвропейській свідомості та відображення його у літературі Італії XII-XVI ст.

Стаття є частиною ширшого дослідження, новизна якого полягає в детальному інтертекстуральному аналізі окремих джерел та концентрації уваги на часто визначальній ролі літературної традиції і стереотипних уявлень людини європейського Заходу про Схід, «Європейську та Азіатську Сарматію», «Скіфію» і про «далекі краї» в цілому у тому, як формувалися основні риси образу українських земель та етносу в італійських літературних джерелах, а відтак – на поєднання в *imago* України традиційно міфологічного (яке набуває характеру константи) з реальним, незважаючи на жанр «літератури факту».

Можна твердити, що західноєвропейська естетика Середньовіччя, Ренесансу і навіть пізніших часів сформувала або ж переосмислила деякі топоси, що їх різні автори пізніше свідомо чи підсвідомо акцентуватимуть, звертаючись до «української» тематики в найширшому розумінні. З огляду на особливий інтерес авторів подібних опусів до неосяжних просторів «Русії», і теми величезних, дрімучих лісів, багатих звіриною, в тому числі й невідомою Європі, доцільно звернутися до історії символіки цих образів. Так, визнаний медієваліст Ж. ле Гофф говорить про те, що образ «пустелі», яка у великих євразійських релігіях зазвичай репрезентувала цінності, прямо протилежні «міським», у середньовічному європейському християнстві фактично трансформувалася в образ лісу [1, 27]. Ліс для людини завжди був частиною необхідного їй простору і помешканням усіх легендарних страхів і страхіть. Ліс «матеріальний» у Середні віки був кордоном, прихистком для поганських вірувань, для схимників, для осіб взагалі маргінальних – втікачів, розбійників. Водночас ліс – це корисне і цінне джерело дичини, ягід та горіхів, меду, що з нього готувався найпоширеніший у Європі напій (мотив, досить помітно акцентований у пізніших описах України), віск, деревина тощо [1, 34]. Символічне значення лісу і широких просторів як чогось протилежного повсякден-

ному, екстремального, пограничного, і водночас – джерела казкового, «райського» багатства є невіддільним від історії західноєвропейської філософії, естетики, а відтак і літератури. На нашу думку, топоси «лісу» та «просторів» у образі українських земель не є простою констатацією баченого, почутого чи прочитаного у попередників, а ілюстрацією знайомого концепту, посиленого магією «далекої землі». Складовою образу України в італійській літературі є жвавий інтерес до «дивовижного», екзотичного, притаманний культурі ренесансній і бароковій не менш, аніж середньовічній. Для людини Заходу «дивовижі» сформувавши дещо на зразок «всесвіту навпаки». Одним із рідкісних творинь середньовічного Заходу є тема Країни Достатку, що з'являється у XIII ст. і віддзеркалює топоси раю земного і «золотого віку» [2, 12]. Чимало західних, зокрема італійських, письменників залюбки змальовували українські землі в подібних тонах. Потяг до дивовижного, вважає ле Гофф, виявляється і в легендах про міфічні витoki знатних дворянських сімейств, навіть про їх походження від міфічних магічних істот (напр., знаменита легенда про потомків Мелюзини) [2, 14] – «сарматський міф» та амазонки як предки населення польсько-українських земель цілком співзвучні цим традиціям використання дивовижного як інструмента міфотворчості з метою політичного впливу.

Таким чином, в аналізі текстів, де йдеться про українські землі, варто враховувати свідомі чи підсвідомі асоціації автора із традиційним символічним наповненням певних топосів і залежність від них тих чи інших авторських акцентів у зображенні «українських» реалій.

Для осмислення особливостей гетерообразу України нам здається доцільним розглянути його в контексті автообразу Європи. На думку С. Грачіотті, існують три характерні риси ренесансної Європи: множинність політичних суб'єктів усередині держав і в об'єднаннях держав, на противагу тиранічній Азії, себто республіканська ідея; християнство, що втрачає суто конфесійний характер і стає синонімом Європи, переживаючи середньовічну кризу, нарешті, роль *humane litterae*, не менша за роль університетів [3, 147]. С. Грачіотті вважає перебільшеними і «реверансними» твердження Еразма Роттердамського, що колись варварська Польща нині є цілком рівна освіченим суспільствам, але виступає релевантним сам факт подібного твердження. Це концепція європейської куль-

турної спільноти, в якій Польща відіграє власну роль [3, 156]. Щодо питання рецепції власне українських територій, то їх образ наближається до польсько-сарматського (рідше «скіфського», зі Скіфією в більшості джерел асоціюються татари й тиранічна Московія). Тобто територія України у концепції «Європи» сприймається як належна до європейського універсуму на пограниччі з азіатським.

Якщо територіальні кордони Європи могли варіюватися, особливо на півночі, то ідея переваги європейської культури над варварством всіх позаєвропейських народів залишалася незмінною, разом з ідеєю цивілізації як християнізації. Термін «Християнська Спільнота» у XVI ст. цілком співіснує з терміном «Європа» [3, 38]: тобто східні слов'яни – а відтак і українці – є європейцями, бо вони християни.

Показовою в плані усвідомлення європейцями Європи, її історії і складу є неповна «Історія Європи» П.Ф. Джамбуллари [4] вперше видана у Венеції 1566 р. [5]. Джамбуллари описує Європу як географічну, політичну й культурну єдність, окреслює кордони й особливості астрономічного положення, акцентує сприятливий клімат, відсутність сильного холоду чи спеки, завдяки чому Європа «дуже багата злаками, вином, фруктами, м'ясом» [4, 7]. Багата вона і «вправними у збройному мистецтві» людьми, і селянами, має багато шахт, де добувають метали, її гордістю є «ошатні міста», численні ріки, озера, ліси, поля, гори. Вона має усе, що потрібно, і ввозить з Азії та з Африки лише спеції та дорогоцінне каміння.

За бажання неважко знайти явні невідповідності, але Джамбуллари творить ідеальний образ землі, самою історією призначеною бути «вищою» над варварським світом, позбавленим вищевказаних характеристик. Природні багатства, естетично привабливі, численні й організовані міста є стереотипною ознакою вищої цивілізації: так, в описах цілком «чужого» світу, Османської імперії, підкреслено відсутність гарних міст, пустельність, несприятливий клімат – тобто свідомо чи підсвідомо твориться імідж прямо протилежний. Досить важливим виступає для нас і той факт, що автор говорить про міфічне спільне минуле «Греків, Римлян і Варварів» [5, 86] – відтак не викликає здивування наполегливе відшукування щонайменших паралелей з «міфом про античний світ» і в описах територій сучасної України. Використаний Джамбуллари в описі Європи топос «надзвичайно плодючої землі з лісами, ріками, злаками

тощо» повторюється майже без модифікацій в описах українських (і польських) земель як «нової землі Ханаанської», що закріпилися в уяві європейця. Водночас стереотип «численних міст» явно не відповідає іміджу України, створеному в італійській історіографії. Хоча перелік більш-менш помітних міст, часто з їх короткою характеристикою, становить невід'ємну частку більшості описів України, тобто наявність-відсутність-якість міст виступає в уяві автора-італійця досить серйозним критерієм. Складається враження майже «математичного» поділу «європейських» і «неєвропейських» ознак в описі земель, які до Європи належать, але знаходяться на грані «іншого» світу і тому зберігають постійний набір промовисто варварських ознак (земля екзотично багата, народ войовничий і екзотично витривалий, мало міст, немає виробництва вина тощо). Польське королівство в цілому у описі Джамбуллари змішується з Європейською Сарматією, але виступає як центр амальгами традицій, цивілізацій і народів [5, 88].

Найперші згадки про власне Русь в європейській літературі є спорадичними й нечисленними, що й не дивно: віддаленість у просторі, розташування осторонь від звичних шляхів пілігримів, гальмівна роль татаро-монголів. Але навіть у поодиноких згадках в «шансон де жєст» наявні незмінні складові образу далекої землі: величезний обшир, незвичний зріст і сила її мешканців, наявність там золота й срібла, тобто чудесних багатств, походження звідти доброї зброї та обладунків – топоси великої багатой землі, населеної войовничими варварами [6, 54]. Уже з XIII ст. держави Італії демонструють зростаючий інтерес до слов'янських територій, зумовлений факторами політичним, місіонерським, комерційним: завдяки «Історії монголів» францисканця-місіонера Дж. Піан ді Карпіне образ «Русі» в уяві європейця набуває характеристик дикої і небезпечної, але християнської, землі на пограниччі з руйнівним татарським світом, мешканці якої живуть у стані постійної бойової готовності [7, 237-238]. Більш туманні, хоч і пізніші за часом, нотатки про «Русію» венеційця Марко Поло теж акцентують належність її до християнської спільноти, природні багатства, екзотичну як на європейця зовнішність мешканців – при цьому останні, хоч і християни, але прості й неосвічені [8, 234-235] – антитеза європейця-варвара вимальовується тут помітно, але позбавлена суто негативного підтексту: пізніше «варварська простота» за-

цікавить як протилежність «міській людині» Заходу. Кількість «літератури факту», що торкається слов'янських земель, інтенсивно збільшується в XV-XVI ст. під впливом трьох основних факторів, які залишаються актуальними й пізніше: в аспекті прагматичному – торговельна діяльність купців та дипломатичні місії, в аспекті інтелектуальному – рух гуманістичної думки до відкриття нових територій і «перевідкриття» земель, освячених авторитетом античних письменників, нарешті, в аспекті політичному – особливе місце, яке могли б посісти території Польщі і її «руських» провінцій в омріяній венеційцями антитурецькій лізі. Уявлення античних авторитетів про описувані території починає набувати помітного корегуючого характеру і в зображенні українських земель, які демонструють експліцитний інтертекстуальний зв'язок з античними джерелами, як-то Геродот, Овідій, Вергілій та ін., і дають приклади своєї антикізуючої містифікації. Їх автори однак відчувають необхідність надати оповіді вірогідного вигляду і всіляко підкреслюють, що пишуть тільки правду. Вони часто, як венеційці Дж. Барбаро й А. Контаріні, органічно поєднують у своїй особі купця, посла і ерудита-гуманіста. Емблематичним для творів цього періоду можна вважати звернення до читачів Дж. Барбаро, у якому він перераховує низку античних і сучасних йому письменників-мандрівників, що описували далекі краї і варварські народи, насамперед – неймовірні речі, що там зустрічаються, і що європейцеві могли б здатися брехнею, а сам Барбаро має на меті продовжити цю традицію [9]. Важливим жанровим відгалуженням «літератури факту» цього й наступних часів виступає «реляція», посольський звіт, офіційні вимоги до якого залишали достатній простір для авторських акцентів – так, однією з вимог було описання «незвичайних, дивовижних» реалій [10, 11-14]. Найбагатший матеріал дають реляції венеційського походження, оскільки саме у Венеції, одному з основних інформаційно-дипломатично-торгових вузлів Європи, зароджується фігура постійного посла. Подорож А. Контаріні через території «Русії» жанрово близька до реляції і містить чимало конкретно-інформативних деталей, але авторські акценти й тут викреслюють образ землі на останній межі Європи, причому явно наголошено топос непрохідного й небезпечного лісу, де мандрівник відчуває страх і цікавість водночас [11, 113a]. У Контаріні викреслюється й акцентується також плідна в майбутньо-

му тема «міцних напоїв» [11, 113a]: наявність-відсутність культури вина у європейській літературі була традиційним маркером «свого» – «чужого», європейського – варварського [12]. Яскравим прикладом творення образу українських земель через призму бачення античних письменників є реконструйовані лекції Юлія Помпонія Лета, який здійснив «скіфську подорож» з метою побачити описане древніми і порівняти описи з реальністю [13, 24; 6, 96]. Момент порівняння і легкої критики «помилки» Вергілія тут присутній [14, 82], але загальна антикізація баченого безперечно: територія Русі та Польщі іменується Сарматією, найпоширеніша мова – рутенська за визначенням місцевих жителів, а насправді скіфська [13 II, 81-82]. Загалом Лет «анулює» дистанцію у півтори-дві тисячі років між творами, які стали основою для порівняння і порівнюваними реаліями. Він акцентує місцеві дивовижі [13 I, 24], звертається до топосу «культури вина» [13 II, 140] і закріплює за «скіфським» – рутенським – народом образ «вільного», знов-таки надихаючись Вергілієм [13 II, 92]. Діяльність і твори Ю.П. Лета, Е.С. Пікколоміні [15, 111-114, 118]. Ч. Кальканьні [16], Ф. Буонакорсі Каллімаха [17, 18] наприкінці XV ст. сприяли розвитку в Італії і Європі в цілому пізнавального інтересу до слов'янських, зокрема польських та українських – сарматських – територій. Особливо це стосується особи Ф. Каллімаха, унікального явища культурного пограниччя, що пов'язав Італію і Венецію зокрема з Польщею та її руськими землями і у «антикварних» етно-географо-біографічних опусах розвинув ідею етнічної та лінгвістичної єдності слов'ян і героїко-міфологічну лінію походження поляків [18, 443], генеруючи таким чином «сарматський» міф, основні тематико-фабульні топоси якого стануть складовою частиною образу України та її мешканців, козацтва зокрема, на Заході.

Активна посередницька роль Польщі була надзвичайно важливим фактором у формуванні образу слов'янського світу в італійській літературі. Особливу роль у творенні образу польських та українських земель в італійській «літературі факту» відіграли польські історики й географи початку XVI ст., чий вклад І.М. Голенищев-Кутузов порівняв з революцією в історичній науці [19, 252]. Їх тексти, особливо «Трактат про дві Сарматії» М. Меховського, опублікований латиною, а надалі в італійському перекладі, часто перевидавався у Венеції [20] і довгий час слугував претекстом як для свідомих компіля-

цій, так і для зовні «оригінальних» творів. Його наднаціональний характер і вплив на сучасників та наступників, особливо на італійців, пояснюється практично ідеальною відповідністю «Трактату» запитам та інтересам свого часу. Тут перетинаються дві на перший погляд непоєднані тенденції: критика класичних, насамперед птолемеевих, уявлень про географію «Сарматії» та «Скіфії» [20, 73], і водночас, при щонайменшій можливості – проведення явних і неявних паралелей з цими ж авторитетами [20, 74]. Оповідуючи історію народів двох Сарматій, «європейської» та «азіатської», автор на астрологічному рівні доводить, що «з цієї області завжди походили, й понині походять покоління народів грубих, жорстоких, що від них здригався увесь рід людський» [20, 78]. Йдеться про татар, причому в часи, коли протистояння християнського й «басурманського» світів актуалізувалося – але чимало «татарських» характеристик, як-то войовничість, витривалість, бойова загартованість, тип озброєння, асоціативно-історичний зв'язок зі скіфами-сарматами-амазонками, стане складовими і національного стереотипу ворога «бусурман» – рутенця, надалі – козака. Саме у Меховського маємо першу помітну згадку про козаків – «черкасів» – як «войовничого» народу [20, 84-85]. Меховський розділяє рутенців і московитів [20, 81] і закріплює за «Русією» місце у Європейській Сарматії [20, 73]. Київську Русь пов'язано із «Русією», а не з «Московією», в європейській обіг вводиться чимало нової або ж деталізованішої інформації про Русь і татаро-монгольське нашествя, причому топосом стає образ Києва як «міста колишньої слави», колись блискучого, нині в руїнах [20, 74]. У описі Меховським «Русії» утверджується цілий ряд мотивів-топосів, багато в чому споріднених із середньовічними топосами «дивовиж» далеких країв, що сформують літературну традицію зображення українських земель італійськими письменниками, як-то:

1) величезні природні багатства українських земель «Європейської Сарматії» – ріки, родючий ґрунт, худоба, дикі звірі з цінними хутрами, бджоли, риба, сіль тощо;

2) наявність у «Сарматії» тих корисних і цінних матеріалів, які у рідній Європі або вже закінчилися, або відрізняються за характеристиками, які у «сарматських» матеріалів просто міфічні;

3) руська земля усе родить сама, без особливих людських зусиль – пшениця родить сама по собі, трава на пасовиськах росте на очах, риба

родиться з роси, бджіл, а відтак меду й воску, стільки, що зайвих доводиться топити. Очевидна асоціація із «золотою ерою» людства та із середньовічною «Країною достатку» [20, 84-85];

4) «символічна» тема наявності-відсутності вина цікаво переосмислюється у Меховського: підкреслюючи достаток «автентичних» руських, місцевих медів, автор доводить, що руські імпортують і вина «європейського» зразка з Угорщини чи Греції: ця характеристика наближає місцеве населення до європейських культурних цінностей [20, 85].

Трактат Меховського ідеально вписався у контекст актуалізації в Європі й Італії з одного боку – антитурецьких, з іншого – місіонерських планів покатоличення «схизматиків»: таким чином, логічно зростає кількість літературної продукції на «слов'янську» тему. У плані жанру можна виділити:

1) нотатки очевидців, 2) посольські реляції, 3) «листи», 4) компілятивні космографії і трактати. Але цей поділ відносний, оскільки текстуально і навіть структурно ці жанри, очевидно, перетинаються. Для авторів середини – другої половини XVI ст. характерні топонімічні й етнімічні розбіжності, пов'язані з конфліктом між античною географією та реальною інформацією, так само як і різна інтерпретація мови східних слов'ян. Так, у «Нотатках про Московію» [21] С. Герберштейн ототожнює мови Рутенську, Московську і Ск'явонську, тобто слов'янську, наголошує на мотиві величезних просторів розселення «Русів», називаючи їх всіх, на відміну від Меховського, «Рутенцями», із Московією як центром [21, 2]. Однак, як і в Меховського, у Герберштейна є згадки про черкасів-козаків і про контакти з козацьким ватажком, де тема військової досвідченості сплітається з мотивом, надалі стійким, політичної «флюгерності» козаків [21, 3]. Загалом автор проводить лінію «Київ-Москва». Тут явне акцентування просторів «Русії» і великої чисельності її народу підкреслювало ту роль, що цей великий народ міг би зіграти в політичних змаганнях. У подібному ключі вирішено і «східнослов'янські» епізоди «Історії» та «Посольства до папи Клементя» П. Джовіо. Якисним «стрибком» можна вважати опус П. Джовіо «*Historiarum sui temporis libri XLV*» (1550-1552) [22], оскільки Джовіо відверто пов'язує класичну історію великих Держав Заходу з історією неєвропейських, східних держав, причому підкреслено військові чесноти поляків, та їх, а також Литовців, Московитів, Рутенців «християнськість». У цей самий період

зі слов'янського боку синхронно розвиваються, як-от у В. Прібево, мотиви «слов'янського реваншу» і у зв'язку з цим – наполягання на єдності слов'ян як одного величезного, славного, «постсарматського», а відтак – перспективного народу [23]. Виокремлення образу України зі слов'ян в цілому чи зі східних слов'ян в цей період є варіабельним і залежить від авторської мети і контексту написання твору. Компілятивні космографії, що часто передруковувалися і поширювалися в Італії (Дж. Боємо [25], Л. д'Ананія [26] та ін.) більшою чи меншою мірою в описах «Русії», повторюють і утверджують як постійні топоси характеристики, надані їй Меховським. Вирізняються на загальному тлі трактати, створені венеційцями, які явно виявляють велику інформованість у «польських» справах та лаконічний універсалізм у зображенні руської та польської історії, не гребуючи однак звичними топосами «дивовиж» далекої землі, як Е.М. Манолессо [27]. Цікавим феноменом на фоні постійних цитат та парафразів сучасників виглядає опус Альберто з Кампа (Кампенсе) [28], теж створений у контексті ідеї покатоличення східних слов'ян: автор використовує численні топоси Меховського, але при цьому наголошує на віддільності й відмінності Московії та Русії, причому перша не входить до європейської Сарматії, а території останньої – частка «нашої Європи», і навіть мови московська та руська відмінні [28, 127]. У цих впевнених свідченнях, можливо, зіграв свою роль контакт із родичами автора – купцями, що довгий час перебували в описуваних землях. Але невід'ємною ознакою більшості різножанрових творів «української» тематики продовжує залишатися посилена увага до «дивоглядів», яка не оминає і нотатки мандрівників очевидців і навіть послів (П. Дуодо [29], Дж. Ліппомано [30], А.М. Граціані [31]) і опис яких може займати в тексті більше місця, ніж характеристика фортець. Можна зробити висновок, що на другу половину XVI ст. в усіх жанрах літератури, де йдеться про українські землі та народ, що їх населяє, утверджуються постійні топоси, а саме: 1) обов'язковий зв'язок з античною топонімікою, навіть якщо вона визнається суперечливою; 2) мотив величезних просторів краю; 3) мотив виняткової родючості землі й щедрості природи в цілому, причому багатство краю в усіх аспектах стає предметом гіперболізації з ухилом у дивовижне: зубри, навіть єдинороги, дерево, що обертається каменем, тощо; 4) войовничість, велика сила й витривалість населення краю;

зброя, що ніби «прив'язує» їх до часів птолемевих Скіфії та Сарматії: луки, списи; 5) мотив пияцтва, поки що в різних варіантах, при цьому наголошення на тому, що місцеве населення вживає Мед, а не вино – «наявність» чи «відсутність» культури вина продовжує функціонувати як мірило «свого», європейського і «чужого»; 6) мотив пограниччя з ворожим і небезпечним татарським – а надалі турецько-татарським світом: українські землі як «поріг» Європи – Азії; 7) дещо відокремлений мотив Києва – символу колишньої слави, нині поруйнованої; 8) загальний лейтмотив «варварської, далекої, екзотичної, і все ж християнської» країни, тобто належності «русів» до християнської спільноти; 9) не завжди помітний, але наявний наростаючий мотив протиставлення світу європейця – цивілізованого, але віддаленого від «витоків», від масштабності древнього світу – світові, що є диким, але водночас зберіг древню велич – звідси підкреслення й гіперболізація розмірів річок, безмежжя рівнин, неймовірної кількості звірини, птиці, риби, наявність рослин і тварин, яких Європа не має, корисних копалин тощо.

В останній третині XVI ст. невгасаючий пізнавальний інтерес і нові повороти в європейсько-турецьких стосунках виокремлюють в італійських текстах української тематики тему козацтва, а відтак – військового героїства, окресленого із застосуванням очевидних «сарматських» алюзій, причому ця тема поступово виходить на передній план, перекиваючи у багатьох творах описи землі як такої. Велика кількість подібних текстів належить до жанру реляції – папських нунційів чи венеційських послів (А. Калігарі [32], К. Гамберіні [33], О. Бон [34] та ін.). В образі козаків тут акцентуються: мотив вільності, втечі від звичного соціуму, відсутність звичної сім'ї, небажання займатися типовою буденною (селянською) роботою, але – хоробрість і вправність у роботі солдатській, разом з тим – часом несамовита жорстокість і підкреслено руйнівний характер поведінки на захоплених територіях і зі здобиччю; часто розбишацьке минуле, багатонаціональність, але – християнська віра як важливий об'єднуючий та ідеологічний фактор, ворожість до Татар і Турок, тобто – до мусульман, до «анти-європейців». Кожна з цих характеристик, взята окремо, повністю або частково може відповідати історичній дійсності, але їх поєднання і подача в літературній обробці явно чи підсвідомо окреслює козацьку спіль-

ність як екзотичний (оскільки відмінний від звичного соціального життя, а отже цікавий) достойний уваги феномен: християнське вільне воїнство практично на грані європейського й азіатського універсумів, що поєднує риси європейські (твердість у християнській вірі, «антибусурманська» спрямованість) і варварські (анархійність у багатьох життєвих сферах, за винятком військової ієрархії і дисципліни, жорстокість і схильність до руйнування під час воєн). Тривала інертність «сарматського» аспекту в образі України та інтерес до нього у італійських літераторів наприкінці XVI – на початку XVII ст. має вигляд «замкнутого кола»: історичні обставини зумовлюють потребу у «християнських лицарях», вірність літературній традиції, як невід'ємний елемент естетики епохи, одягає їх у «сарматсько-варварські» обладунки, кількість відповідних текстів наростає і діє сама по собі як додатковий фактор появи нових подібних текстів, серед яких періодично з'являються твори більш чи менш резонансні – тут необхідно враховувати їх рецептивний аспект – і деякі з них стають, як твір Меховського, новими «претекстами», як-от «Опис Європейської Сарматії» А. Гваньїні, «італійця у Польщі», де майстерно поєднано реалії, визнані сучасними істориками як об'єктивні, з очевидною міфологізацією войовників-слов'ян – далеких у давні часи від красного письменства, але – славних вояків [35]. У Гваньїні вимальовується доволі цілісна картина «спартанських доблестей» древнього народу, прямого предка, зокрема поляків і рутенців [35, 1b-3]. Відсутність традиції мати одного правителя, наділеного сильною владою, хоробрість на полі бою, зневага до страху перед ворогом, принцип «краще померти, аніж тікати від ворога» [35, 3b] – це підкреслюватиметься в подальших характеристиках козацтва – дійсно «спартанська» невибагливість у побуті, їжі; інший важливий момент – відсутність інтересу до зовнішнього лоску та накопичення матеріальних благ, у т.ч. і земель. Сарматські традиції урядування протиставляються «рабській» автократичній Московії. Наголошує Гваньїні і на аспекті «антемурале» у зв'язку з козаками [35, 32-32b]. «Європейська Сарматія» Гваньїні утверджує в італійській літературі на зламі XVI-XVII ст. як традиційні топоси, притаманні образу України, так і виведення на передній план «сарматської героїки» у зв'язку з українськими територіями в очах реципієнта-європейця.

Можна стверджувати, що «українознавчій» літературі італійських авторів XVI ст. і тій, що в Італії активно циркулювала в цей час, притаманні:

1) утвердження постійних топосів образу «Русії», що походять із трактату Меховського та пов'язаної з ним літературної традиції;

2) зародження і розвиток ідеї «слов'янської єдності» і водночас усвідомлення деякими з авторів, насамперед Кампенсе та Іваньїні, мовних та інших відмінностей у різних слов'янських

народів при тому, що більшість авторів дотримуються думки про «один і той самий народ»;

3) відособлення у останній третині століття «козацької» тематики, поки що не завжди у прямому зв'язку із тематикою українською;

4) поступове утвердження й акцентування сарматських героїчних мотивів у безпосередньому зв'язку з українськими територіями, завдяки посиленню інтересу до козацтва у контексті антитурецьких акцій та популярності тексту А. Іваньїні у Європі, в Італії зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Goff J. *Il deserto e la foresta nell'Occidente Medievale* // J. Goff, *Il meraviglioso e il quotidiano nell'Occidente Medievale* – Roma-Bari, 2007. – P. 27.

2. Goff J. *Il Meraviglioso nell'Occidente Medievale* // *Il Meraviglioso e il quotidiano nell'Occidente Medievale*... – P. 12.

3. Graciotti S. *La Polonia umanistica e l'Europa «Repubblica Litterarum»* // *La nascita dell'Europa – Per una storia delle idee fra Italia e Polonia*. – Firenze, 1995. – P. 147-161.

4. Giambullari P. *La storia d'Europa*, Milano, 1910.

5. Cesare Vasolo, *L'Europa del Giambullari* // *La nascita dell'Europa – Per una storia delle idee fra Italia e Polonia*. – Firenze, 1995. – P. 71-89.

6. Наливайко Д.С. *Літературна імагологія: предмет і стратегії* // Наливайко Д.С. *Теорія літератури і компаративістика*. – Київ, 2006.

7. *Del viaggio del frate Giovanni Minore fin alla prima custodia de' Tartari // Due viaggi in Tartaria, per alcuni frati dell'ordine minore, e di san Dominico, mandati da Papa Innocentio III nella detta provincia per Ambasciatori l'anno 1247: secondo Volume delle navigationi et viaggi raccolto gia da m. Gio. Battista Ramusio...* – Venetia, appresso i Giunti, 1583. – P. 233-263.

8. *Il libro di Marco Polo detto il Milione nella versione trecentesca dell'«ottimo»*. – P. 234-235.

9. *I viaggi in Persia degli Ambasciatori veneti Barbaro e Contarini*, a cura di L. Lockhart, R. Morozzo della Rocca e M.F. Tiepolo, «Il nuovo Ramusio», raccolta di viaggi, testi e documenti relativi ai rapporti fra l'Europa e l'Oriente a cura dell'Istituto italiano per il Medio ed Estremo Oriente, vol. VII, Istituto Poigrafico dello Stato, Libreria dello Stato – MCMLXXIII.

10. Antonibon F. *Le relazioni a stampa di ambasciatori veneti*. – Padova, 1939. – P. 11-14.

11. *Il viaggio del magnifico Messer Ambrogio Contarini Ambasciadore della Illustrissima Signoria di Venetia al gran Signore Ussuncassan Re di Persia nell'anno MCCCCLXXIII* // *Secondo Volume delle navigationi et viaggi raccolto gia da m. Gio. Battista Ramusio...*, in Venetia, appresso i Giunti, 1583.

12. Cherubini G., *Le novelle* // *Materiali del XII Seminario della Fondazione Centro Studi sulla civiltà del Tardo Medioevo di San Miniato*, у друку.

13. Zabugin V. *Giulio Pomponio Leto. Saggio critico* Roma. – Grottoferata, 1909-1910. – V. I-II.

14. Забугин В. Юлий Помпоний Лэт. – СПб, 1914.

15. *Enee Sivii Piccolominei Postea Pii PP. II De Europa*. – Città del Vaticano, Biblioteca apostolica Vaticana, 2001. – P. 111-114, 118.

16. Lazzari A. *Un encicopedico del Secolo XVI. Celio Calvagnini*. – Ferrara, Premaita Tipografia Sociale, 1936. – XIV.

17. Skoczek J. *Legenda Kallimacha w Polsce*. – Lwów, 1939.

18. Brogi Bercoff G. *Storia e retorica nella storiografia umanistica di Filippo Callimaco* // *Italia Venezia e Polonia tra Medio Evo e età moderna*. – Firenze, 1983. – P. 427-469.

19. Голенищев-Кутузов И.Н. *Ренессансные литературы западной и Восточной Европы* // *Литература эпохи Возрождения*. – Москва, 1967.

20. Matteo di Micheovo. *Descrittione delle due Sarmatie* // *Secondo Volume delle navigationi et viaggi raccolto gia da m. Gio. Battista Ramusio...*, in Venetia, appresso i Giunti, 1583. – P. 73-90 додатку.

21. Herberstein S. *Commentari della Moscovia et parimenti della Russia...* tradotti di latino in lingua volgare italiana. – Venetia, 1550.

22. Герберштейн С. *Записки о Московии*. – Москва, 1988.

23. Iovio P. *Historiarum sui temporis libri XLV*. – Firenze, 1550-1552.

24. Pribevo V. *De origine successibusque Slavorum*. – Venezia, 1532.

25. Giov. Boemo Aubano, *Gli costumi, le leggi et le usanze di tutte le genti, raccolte qui insieme da molti illustri scrittori per Giov. Boemo Aubano Alemanno e tradotti per il Fauno in questa nostra lingua volgare...* – Venezia, 1549.

26. *L'universale fabrica del mondo overo Cosmografia dell'ecc. Gio. Lorenzo d'Anania, divisa in quattro Trattati...* – Venetia, 1582.

27. *Discorso nel quale si contengono l'origine, sito, qualità, ricchezze, costumi, modo di governo e forse de Poloni; le imprese fatte da Re Iagelloni di E.M. Manolesso*. – Venezia, 1573.

-
28. Lettera d'Alberto Campense intorno le cose di Moscovia al beatissimo padre Clemente VII. Pontefice massimo // Secondo Volume delle navigationi et viaggi raccolto gia da m. Gio. Battista Ramusio... - Venetia, 1583. - P. 126-131.
29. Relazione di Polonia di Pietro Duodo del 1592 // Relazioni degli Ambasciatori veneti al Senato. - Serie I. - Vol.VI. - Firenze, 1862.
30. Lippomano G. Relazione di Polonia 1575 // Relazioni degli Ambasciatori veneti al Senato. - Serie I. - Vol.VI. - Firenze, 1862.
31. De vita Ioannis Francisci Commendonis Cardinalis libri quator. - Padova, 1685.
32. I.A. Caligari nuntii apostolici in Polonia Epistolae et acta 1578-1581, ed. a cura di L.Boratynski // Monumenta Poloniae Vaticana IV. - Cracoviae, 1915.
33. 1585, Luglio 12, c. 161 t.º - Scrittura (in volgare) di Carlo Gamberini... // I libri commemoriali della Repubblica di Venezia regesti. - Libro XXVII. - Tomo VII.... - P. 37.
34. Relazione di Ottaviano Bon, bailo // Relazioni di ambasciatori veneti al Senato, v. XIV - Costantinopoli Relazioni inedite (1512-1789). - Padova, 1996. - P. 552.
35. La decriptione della Sarmatia Europea del magnifico cavaliere Alessandro Guagnino Veronese, tradotta dalla lingua Latina nel volgare Italiano dal reverendo M.Bartholomeo Dionigi da Fano // Secondo Volume delle navigationi et viaggi raccolto gia da m. Gio. Battista Ramusio... - Venetia, appresso i Giunti, 1583. - P. 1-72 «aggiuntovi in questa ultima editione».